

DUPKA GYÖRGY

A KOLLEKTÍV BŰNÖSSÉG ELVÉNEK ALKALMAZÁSA A KÁRPÁTALJAI MAGYAROKKAL ÉS NÉMETEKSEL SZEMBEN

(2. RÉSZ)

4. NKVD-MŰVELETI FELADATOK, JELENTÉSEK AZ INTERNÁLÁS VÉGREHAJTÁSÁRÓL

A moszkvai Orosz Állami Hadtörténeti Levéltárból nemrég több titkosított, a 0036. sz. rendelet végrehajtásával kapcsolatos NKVD-jelentés került elő. A műveleti feladatokat személyesen L. Mehlisz vezérezredes irányította, aki naprakész jelentéseket kapott Fagyeejev vezérőrnagytól, a végrehajtást koordináló, a hadtápterületeket fedező NKVD-csapatok parancsnokától.

Az első, birtokunkban lévő jelentést (a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa által 1944. november 13-án elfogadott 0036. sz. rendelet végrehajtásáról) Fagyeejev vezérőrnagy 1944. november 21-én készítette el Mehlisz vezérezredes részére négy gépelt oldalon, szigorúan titkos jelzéssel, egy példányban. (Iktatószáma: 10/00525, 21. 11. 44.) Az 1944. november 18–20. közötti időszak történéseiről és a kialakult helyzetről informálja felettesét. Részletezett számadatokkal igazolja a rendelet szerint beütemezett regisztrálás eredményét, a célszemélyek letartóztatását, katonai rang és nemzetiség szerinti csoportosítását. Ebben az akcióban 16 általa felügyelt városparancsnokság vett részt: Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyberég, Huszt, Tiszaújlak, Nagyszőlős, Bátyú, Drahovo, Perecseny, Poroskovo, Poljana, Szolyva, Szerednye, Nagyberezna, Kisberezna. Kimutatást készített az elkülönített szlávokról (ukrán, ruszin, szlovák, cseh), összesítő adatokat közölt a letartóztatottakról, akiket fegyveres kísérettel hadifogoly-átvevőhelyekre irányítottak. Ugyancsak kimutatást készített azokról a személyekről, akik a kitűzött időpontban (november 18-án) nem jelentek meg a má-

sodik regisztráción. Végül beszámolt arról, hány bujkáló személyt sikerült elfogni és lágerbe kísérni. A jelentésben olvasható táblázatok számadatai megdöbbentő bizonyítékként igazolják, mennyire körültekintően szervezték meg az etnikai tisztogatást a magyar- és németlakta településeken. A további jelentések szintén az NKVD felgyorsuló gyilkos gépezetének a magyarokra és németekre/svábokra mért csapásait szemléltetik.

A jelentéshez fűzött megjegyzéseiben Fagyjev vezérőrnagy jelezte, hogy a magyar és német nemzetiségűek közül az első regisztráció után sokan nem jelentek meg a városparancsnokság által kijelölt toborzóhelyeken, így őket nem sikerült hadifogoly-átvevőhelyekre irányítani. Példaként Nagyszőlőst említette, ahol 1 239 főnek kellett volna megjelenni, de csupán 133 fő jelentkezett, akiket hadifogoly-átvevőhelyekre irányítottak. Nagyberegen a regisztrált 543 helyett 308, Munkácson 1 858 helyett 660 fő jelent meg.

1. sz. táblázat

Nemzetiség szerinti kimutatás az első regisztrálásról, 1944. november 14–16.

Nº	Nemzetiség	Tiszt	Katona	Katona- köteles	Rendőr, csendőr	Összesen
1.	Magyar	215	5 801	4 820	203	11 039
2.	Cseh	5	43	-	2	50
3.	Ruszin	9	1 692	-	60	1 761
4.	Orosz	55	1 397	-	1	1 453
5.	Szlovák	12	361	-	22	395
6.	Ukrán	8	413	-	13	434
7.	Román	4	4	-	-	8
8.	Német	-	50	63	2	115
9.	Zsidó	-	35	-	-	35
10.	Lengyel	-	2	-	-	2
11.	Olasz	-	1	-	-	1
12.	Cigány	-	21	-	-	21
13.	Ismeretlen nemzetiségű	-	-	10	-	10
Összesen:		308	9 820	4 893	303	15 324

2. sz. táblázat

Nemzetiség szerinti kimutatás a második regisztrálásról, 1944. november 18–21.

Nº	Nemzetiség	Tiszt	Katona	Katona- köteles	Rendőr, csendőr	Összesen
1.	Magyar	125	4 444	4 147	84	8 800
2.	Ruszin	9	-	-	1	10
3.	Szlovák	5	-	-	3	8
4.	Német	-	19	28	1	48
5.	Ukrán	-	-	-	6	6
6.	Román	-	-	-	1	1
7.	Ismeretlen nemzetiségű	-	418	-	31	449
Összesen:		139	4 881	4 175	127	9 322

A meg nem jelent célszemélyek letartóztatása érdekében Fagyjev vezérezredes parancsára átfésülték a családi házakat, a mezőket, völgyeket, erdőket, az elhagyott gazdasági épületeket és minden olyan helyet, ahol el tudtak rejtőzni a „*bűnös egyének*”, akiknek egyetlen „*bűnük*” a származásuk volt. A november 18-i éjszakától kezdve 19-e hajnaláig tartó hajtóvadászatban közreműködött a 92. határőrezred és a 112-es különleges osztag. Ungváron például 177 főt tartóztattak le, közülük 44 németet, 43 magyart lágerbe irányítottak, 16 főt átadtak a SZMERS felderítő osztályának „*át-szűrésre*”, 84 főt (valószínűleg szláv nemzetiségűt) felmentettek.

Jelentését Fagyjev azzal zárta, hogy a második regisztrációra nem jelentkezett magyar és német nemzetiségű személyek felkutatása és letartóztatása folyamatban van.

A katonai levéltári anyagok között vannak olyan dokumentumok, amelyek igazolják, hogy az NKVD-különítmények az ungvári városi kórházat is átfésülték. Erről Mitrjukov kapitány és századparancsnok készített információt november 11-én. Titkosított hadijelentését¹ (1374. sz., 14. XI. 44.) Bljumin alezredesnek, a 92. Kárpáti határőrezred parancsnokának küldte el. Ebből többek között megtudhatjuk, hogy a bizonyos Varga főorvos által vezetett ungvári városi kórházban 79 sebesültet kezeltek, őket nyilvántartásba és őrizetbe vették, közöttük 35 lábadozót. Bljumin alezredes november 15-én a jelentésre írt rezolúciójában kiadta a könyörtelen utasítást: valamennyi

sebesültet hadifogoly-átvevőtáborba kell irányítani.² A Szolyváról a turkai (leMBERGI terület) gyűjtőlágerbe irányított menetszlopokból többen megszöktek. Ezzel kapcsolatban ismertté vált az a jegyzőkönyv,³ amelyet Kulik hadnagy, a konvoj parancsnoka, Belickij alhadnagy, a konvoj parancsnokának helyettese, Bozin őrmester, Zub szakaszvezető, Pözsikov és Zsaludkov vöröskatoná írt alá. Az aláírók jelezték feletteseiknek, a konvojokat biztosító 159. sz. zászlóalj parancsnokságának, hogy az éj leple alatt egyebek mellett a Poljana-Verecke útvonalon a 42 fegyveres ór által kísért 2 000 fős menetszlopból 51 fő megszökött, többségükben zsidó nemzetiségűek. A lengyel-cseh határ térségében díszlokált határorosztag parancsnokságának közreműködésével egy egység az eltűntek keresésére indult, november 22-én a környező erdőkben 65 olyan személyt kutattak fel, akik nem rendelkeztek semmilyen igazolvánnyal, valamennyiüket a szolyvai gyűjtőtáborba hurcolták.

A munkácsi és a környező településeken élő, a második regisztráció elől elrejtőzött magyar és német férfiak felkutatásába az NKVD-osztagok mellett a SZMERS alegységei is bekapcsolódtak. Erről Marszkij ezredes, a SZMERS kémelhárító-felderítő részlegének osztályvezetője Munkácsról írt jelentést⁴ felettesének, Kovalcsuk altábornagynak, a SZMERS felderítő főosztálya parancsnokának (Szigorúan titkos, 23436. sz., 25. XI. 44., iktatószám: 006425., 27. XI. 44.). A megtervezett, rajtaütésszerű razziában öt különböző szolgálathoz tartozó egység katonái vettek részt. A jelentés szerint 430 főt fogtak el, ebből 80 fő városi lakost, a többiek a környező falvak lakosai voltak, őket szintén a szolyvai lágerbe irányították. A jelentés kitért arra, hogy Lazarev alezredes, Munkács városparancsnoka felületesen és felkészületlenül viszonyult az akcióhoz. November 25-én Kovalcsuk altábornagy ezt a jelentést átküldte Fagyjev vezérőrnagynak, aki a következő rezolúcióval zárta le az ügyet: Marszkij ezredes „nem ért hozzá, csak ír róla”.

A ruszin falvak átfésülése során talált magyar és német nemzetiségű személyeket szintén nyilvántartásba vették és a legközelebbi hadifogoly-átvevőtáborba irányították. Primcsenko kapitány, Poljana/Polena katonai parancsnoka Mehliusz vezérezredesnek november 30-án küldött jelentésében⁵ (Titkos, 01764. sz., 30. XI. 1944.) tudatta, hogy Poljanán és a körzetében lévő falvakban (Szolocsin, Uklin, Olenyovo, Diszkovica, Izvor, Izvor-Huta, Ploszkoje, Pavlovo) a kötelező regisztrációt a meghatározott időre befejezte; 2 400 főt vettek nyilvántartásba, akik közül egyes ukrán lakosok (Ivan Ivanovics Turjanica, Mihail Kunya) támogató közreműködésével kiszúrták és lágerbe küldték a magyar és német nemzetiségűeket, valamint azokat a ruszinokat, akik katonai rangot viseltek.

A következő dokumentum elemzése folytán az akció kiteljesedéséről kapunk képet. Tíz nappal az NKVD Fagyjev vezérőrnagy és Levitin ezredes által irányított bevetése után Mehlisz vezérezredes részére újabb összefoglaló jelentés⁶ készült, ugyancsak négy gépelt oldalon, szigorúan titkos jelzéssel, két példányban; a dokumentum elküldésének dátuma: 1944. december 2. Aláírói: Fagyjev vezérőrnagy és Levitin ezredes. A dokumentumhoz kimutatás-táblázatot csatoltak.

Ez a jelentés már az 1944. november 14-30. közötti időszakban végrehajtott hadműveletekről tájékoztat. Újra felsorolták benne az akcióban közreműködő, 16-ról 19-re kibővített városparancsnokságok székhelyeit: Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyberég, Huszt, Tiszaújlak, Nagyszőlős, Bátyú, Kövesliget, Perecseny, Poroskovo, Poljana, Szolyva, Szerednye, Kisberezna, Nagyberezna, Ökörmező, Técső, Rahó. Az NKVD-osztagok mellett más operatív-katonai csoportok is (katonai őrző-védő szolgálatok, határőr-osztagok, SZMERS-egységek) részt vettek a tisztogatási hadműveletben, amelynek feladata a civil lakosság megszürése, a férfiak névjegyzékének összeállítása, a kiértésítések ellenőrzése, a második regisztrációra jelentkezett férfiak vallási és nemzetiség szerinti szétválogatása, a letartóztatott csoportok hadifogoly-átvevőtáborokba történő küldésének fegyveres biztosítása, a második regisztrációra nem jelentkezett emberek felkutatása volt.

3. táblázat

A második kimutatás az első regisztrálásról nemzetiség szerint, 1944. november 14–16.

Nº	Nemzetiség	Tiszt	Katona	Katona-köteles	Rendőr, csendőr	Összesen
1.	Magyar	237	8 244	6 974	210	15 665
2.	Cseh	4	162		7	173
3.	Ruszin	50	2 243	74	23	2 390
4.	Szlovák	18	362		8	388
5.	Ukrán	13	1 162	91	17	1 283
6.	Román	1			1	2
7.	Német		76	83	1	160
8.	Zsidó		82			82
9.	Szerb		94			94
10.	Egyéb		13			13
Összesen:		323	12 438	7 222	267	20 250

4. táblázat

Kimutatás második regisztrálásra jelentkezett személyek szerint, 1944. november 18.

Rang	Tiszt	Katona	Katona-köteles	Rendőr, csendőr	Összesen
Fő	44	5 583	4 788	158	10 573

5. táblázat

Kimutatás a fogság alól felmentett személyekről, 1944. november 18.

№	Nemzetiség	Tiszt	Katona	Katona- köteles	Rendőr, csendőr	Összesen
1.	Szlovák	-	362	-	-	362
2.	Ruszin	-	2 243	74	-	2 317
3.	Ukrán	-	1 201	88	-	1 289
4.	Zsidó	-	43	-	-	43
5.	Szerb	-	100	-	-	100
6.	Cseh	-	156	-	-	156
7.	Lengyel	-	3	-	-	3
8.	Román	-	4	-	-	4
9.	Olasz	-	1	3	-	4
10.	Cigány	-	2	-	-	2
Összesen:		-	4 115	165	-	4 280

6. táblázat

Kimutatás a második regisztrációra meg nem jelent személyekről, 1944. november 18.

Rang	Tiszt	Katona	Katona- köteles	Rendőr, csendőr	Összesen
Fő	171	2 720	2 069	109	5 069

7. táblázat

Kimutatás az utólag felkutatott, elfogott, letartóztatott bujkálók számáról (Beregszász, Nagyberég, Huszt, Nagyszőlős, Bátyú, Munkács, Técső stb.) 1944. november 18. – december 1.

N ^o	Nemzetiség	Tiszt	Katona	Katona-köteles	Rendőr, csendőr	Összesen
1.	Magyar	10	2 135	1 359	9	3 513
2.	Német	-	11	-	-	11
Összesen:		10	2 146	1 359	9	3 524

8. táblázat

Kimutatás a hadifogoly-átvevőtáborba került személyek számáról 1944. november 18-30. között

Rang	Tiszt	Katona	Katona-köteles	Rendőr, csendőr	Összesen
Fő	154	7 729	6 147	167	14 197

A kimutatáshoz fűzött megjegyzés szerint 55 csendőr- és rendőr-alkalmazottat tartóztattak le. A jelentés zárómondata háborzongató: „A magyar és német nemzetiségű személyek kivonásának, eltávolításának akciója folytatódik.”

Levitin ezredes a jelentéshez külön kimutatást készített:

9. táblázat

Kimutatás a városparancsnokságokon letartóztatott személyek területi megoszlásáról 1944. november 18-30. között

Városparancsnokságok	Tisztek	Katonák	Rendőrök, csendőrök	Katona-kötelesek összesen	Katona-köteles magyarok	Katona-köteles németek	Összesen	Felmentett ruszinok, ukránok, szlovákok
Huszt	21	231	4	351	351	-	607	166
Nagyberég	1	120	4	184	184	-	309	18
Beregszász	76	2 774	50	2 210	2 210	-	5 110	120
Bátyú	3	1 685	23	1 182	1 182	-	2 893	123

Munkács	16	653	16	211	201	10	896	510
Nagyszőlős	1	292	33	145	144	1	471	934
Tiszaújlak	-	591	3	442	442	-	1 036	18
Pereseny	1	14	3	12	12	-	30	363
Poroskovo	-	13	-	1		1	14	64
Szolyva	-	4	-	32	28	4	36	284
Poljana	-	4	-	8	4	4	12	240
Ungvár	31	616	27	451	405	46	1 125	949
Szerednye	-	11	-	15	15	-	26	122
Kis- és Nagyberezna	1		-	2	2	-	3	91
Drahovo	-	50	2	78	78	-	130	279
Técső	-	42	-	65	65	-	107	-
Rahó	2	629	1	746	746	-	1 378	-
Ökörmező	1		1	12	11	1	14	-
Összesen:	154	7 729	167	6 147	6 080	67	14 197	4 281

December 6-án Petrov hadseregtábornok és Fagyeejev vezérőrnagy rövidített változatban, kimutatás-táblázat nélkül hasonló tartalmú jelentést⁷ küldött L. P. Berijának, amelyben kimondottan a 4. Ukrán Front Katonai tanácsa által hozott és életbe léptetett 0036. sz. rendelet végrehajtásáról számoltak be. Az összesítő hadijelentésben kihangsúlyozták, hogy a magyar és német katonaköteles férfiakra vonatkozó begyűjtési akció nem érintette a cseh és ruszin/ukrán nemzetiségűeket. Jelentették továbbá, hogy az NKVD-csapatok november 18-án kezdtek hozzá a hadtápterületet megtisztító akció végrehajtásához, amely folytatódik. Letartóztattak és lágerbe kísérték 7 729 katonát, 154 tisztet, 7 201 fő 18–50 év közötti katonakötelest, 176 csendőrt. A december 4-i állapot szerint összesen 15 260 embert tartottak fogva, közülük 137 német, a többi magyar nemzetiségű volt. Arra is kitértek, hogy a nyilvántartása idején elkülönítettek 362 szlovákot, 2 243 ruszint, 1 201 ukránt, 43 zsidót, 100 szerbet, 156 csehet és 10 más nemzetiségű katonát, összesen 4 280 főt, akiket kiszabadítottak a lágerekből és visszaküldtek a lakóhelyükre. A regisztráltak száma 20 240 fő volt, ebből letartóztattak és lágerbe zártak 16 260 főt, kiszabadítottak 4 280 szláv nemzetiségű főt. A 15 260 fő gyűjtőlágerekben volt elhelyezve, ahonnan hamosan a hátországi lágerekbe irányították őket.

A 9. táblázatban és a Berijának 6 nappal később küldött jelentésben már egymástól eltérő adatok szerepelnek, hiszen időközben 1 063 fővel növekedett az internáltak és hadifoglyok száma.

A lágerekben december 4-i állapot szerint elkülönített 5 000 fő a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa engedélye értelmében a vasúti hálózat helyreállításán dolgozott. Az indoklás szerint a hadifoglyokat elegendő vasúti vagon hiányában nem szállították tovább. Petrov és Fagyjev jelentésének terjedelme másfél oldal, gépelt szöveg, szigorúan titkos jelzéssel. Iktatószáma: 1276., 6. 12. 44.

Az 1944. december 17-én kelt hadijelentés⁸ szintén meglepően érdekes adatokat tartalmazott. Az eddig ismertetett dokumentumokhoz képest még teljesebb adatokat közölt a Kárpátalján garázdálkodó NKVD tisztogatási akciójáról. Ezt a jelentést Fagyjev vezérőrnagy és Boszij ezredes, törzsparancsnok küldte Petrov hadseregtábornoknak. A háromoldalas, gépelt dokumentum iktatószáma: 5032P.

Tudósításában Fagyjev vezérőrnagy többek közt ezt írta: „*A front katonai tanácsa 1944. november 13-i 0036. sz. határozatát végrehajtva, a hadtápterületet fedező NKVD-csapatok Kárpát–Ukrajna területén elkülönítették az ellenség ott megletelepedett tisztjeit és sorkatonáit, a német és magyar hadköteles személyeket, a magyar csendőrség csendőreit, a rendőrség tisztviselőit, és hadifogoly-gyűjtőhelyekre irányították őket.*”

10. táblázat

Kimutatás a hadifogoly-átvevőhelyekre irányítottakról nemzetiség szerint, 1944. november 18. – december 16.

Nº	Nemzetiség	Tiszt	Katona	Katonaköteles	Rendőr, csendőr	Összesen
1.	Magyar	132	7 669	7 025	164	14 990
2.	Cseh	3	-	-	-	3
3.	Ruszin	16	-	-	5	21
4.	Szlovák	3	-	-	1	4
5.	Német	-	60	68	1	129
6.	Ukrán	-	-	-	4	4
7.	Román	-	-	-	1	1
Összesen:		154	7 729	7 093	176	15 152

A táblázat jelzi, ezúttal a cseh, ruszin, szlovák, ukrán és román nemzetiségű tiszteket, rendőröket és csendőröket nem mentették fel; mint „*bűnös elemeket*”, őket is hadifogoly-gyűjtőhelyekre irányították a magyar és német nemzetiségűekkel együtt. A „*belágerezéstől*” csak a szláv nemzetiségű, illetve az ortodox és a görög katolikus vallású katonák, katonakötelesek mentesültek. Ők hazamehettek, vagy kérhették felvételüket a Vörös Hadseregbe; sokan ezt cselekedték.

11. táblázat

*Kimutatás az arcvonal mögötti területen letartóztatottakról
1944. november 18. – december 16.*

Nº	Nemzetiség	Tiszt és katona	Katona-köteles	Rendőr, csendőr	Összesen
1.	Magyar és német	6 319	1 179	9	7 507

Az adatokhoz fűzött megjegyzés szerint a letartóztatottaktól elkoboztak 5 géppuskát, 76 puskát, 5 pisztolyt, 2 távcsövet.

12. táblázat

*Összesítő kimutatás a hadifogoly-átvevőhelyekre irányítottakról
1944. november 18. – december 16.*

Nº	Nemzetiség	Tiszt és katona	Katona-köteles	Rendőr, csendőr	Összesen
1.	Magyar és német	14 202	8 564	185	22 951

Ez a hadijelentés azzal zárult, hogy Kárpát–Ukrajna területén „*folyó év november 18-tól december 16-ig az NKVD-osztagok összesen 22 951 főt tartóztattak le és irányítottak hadifogoly-gyűjtőhelyekre*”. Jelezték azt is, hogy „*a hadtápterület megtisztítására indított akció folytatódik*”. Ez a perdöntő dokumentum rávilágít arra, hogy a jóhiszemű magyar és német férfilakosságot álnok módon kiagyalt, „*háromnapos munkára*” mozgósító mesével szakították el a családjuktól.

Az idézett NKVD-jelentések elhallgatják az útközben elhunytak számát, a túlélőktől azonban tudjuk, hogy a Szolyvára, Szamborba kísért menetszlopokból végkimerüléstől lemaradt, ájultan összeesett foglyokat az őrkíséret helyben

kivégezte. A létszámhiányt ruszin/ukrán és más nemzetiségűekkel pótolták az útba eső településeken. Gyakran a bámészzkodókat rángatták be a sorokba. Ilyen kegyetlen eljárás következtében kerültek a transzportokba és gyűjtőtáborokba szlovákok, románok, lengyelek, ruszinok, ukránok, zsidók és más nemzetiségűek, valamint papok és kommunisták.⁹ Az erőszakos elhurcolás, az embertelen bánásmód ezek életét oltotta ki. Szintén a túlélők naplóiból, visszaemlékezéseiből, lejegyzett emlékfoszlányaiból tudjuk, hogy a deportálás, internálás szervezőinek és végrehajtóinak szadizmusa olykor a fasisztákén is túltett.¹⁰

A teljes jelentést elemezve szembetűnik, hogy a fogságba vetett rendőrök és csendőrök (akikről oly nyomatékosan szólt a határozat) száma mindössze 185 fő volt, lőfegyvert pedig kevesebb mint 100 darabot sikerült elkobozniuk. A katonák és tisztek nagy száma némi magyarázatot igényel. A levéltári okmányokból ugyanis kiderült, a letartóztatott személyeknél sok esetben azt az általuk megnevezett katonai rangot vették figyelembe, amit a csehszlovák hadseregben kaptak. Ezek a katonák és tisztek nem bujkáltak. Családtagjaik körében élve abban bíztak, hogy katonai szolgálatuknak egyszer s mindenkorra vége, ezért jelentkeztek önként.

A német és magyar nemzetiségű hadkötelesek mindegyike kimondottan civil volt, azaz semmi közülük nem volt a hadsereghez, a rendőrséghez és a csendőrséghez. Levéltári dokumentumokból és az akkori események résztvevőinek elbeszéléseiből tudható, hogy a későbbiek során rajtuk kívül olyan személyeket is lágerekbe küldtek, akiket sem a háborús időkben, sem a háborút követő időkben nem lehetett bűnvádilag felelősségre vonni, ám az állambiztonság őreinek mégis gyanúsak voltak. Az NKVD szervei gyakran még a lágerekben is szigorú megfigyelés alatt tartották őket.

Még inkább megdöbbentő, hogy a „háromnapos munka” hamis ürügyén mennyire magabiztosan és „nyíltan” bonyolították le az akciót. Abban az időben Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának vezetősége a vidék igen fontos politikai eseményére készült, és a kialakult helyzet nem volt közömbös Ivan Turjanica, a területi pártszervezet vezetője, a későbbiekben Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának titkára számára. 1944. november 19-én – az „*izolálásra kijelölt tömeg*” jelentős részének letartóztatása másnapján – nyílt meg Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjának első konferenciája, amelyen a vidék pártszervezete tevékenységének távlati kérdéseit és Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnával történő újraegyesülését vitatták meg. Egy héttel később, november 26-án pedig megtartották Kárpátontúli Ukrajna népbizottságainak első kongresszusát, amelynek el kellett

fogadnia a Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnával való újraegyesüléséről szóló kiáltványt (manifesztumot). A letartóztatási akció valószínűleg az adott körülmények közt szükségesnek tartotta az állambiztonság szavatolását, a közrend fenntartását célzó intézkedési terv része volt. Ezzel kapcsolatban figyelmet érdemel a KGB megyei főosztálya egyik volt munkatársának bevallása, aki azt állította Olekszij Korszun ezredesnek, hogy annak idején lehetősége volt megismerkedni egy 1944. november 11-i, Ivan Turjanica által aláírt dokumentummal, amelyben a kárpátaljai nép bizalmát nem élvező személyek ideiglenes izolálásáról volt szó.

A magyar lakossághoz való hozzáállással kapcsolatban érdemes idézni a 4. Ukrán Front politikai csoportfőnöke, Pronyin altábornagy voltaképpen kényszerű beismerését: „*A politikai helyzet ebben az időben (a Kárpátalja Ukrajnával való újraegyesítéséről szóló kiáltvány aláírása után) jelentősen súlyosbodott. A kongresszusig még a magyarok is, ha nem is örömmel, de mindenesetre nem ellenségesen fogadták a Vörös Hadsereg Kárpát-Ukrajnába való bevonulását. Most pedig, miután az állambiztonsági szervek elkülönítettek közel 30 ezer magyar katonaköteles személyt, a magyar lakosság nagyobb része és a magyarbarát ukránok egy része is így vagy úgy elégedetlenségének adott hangot, és negatívan kezdett viszonyulni az oroszokhoz. Ez elsősorban a Kiáltvány elleni agitációban jutott kifejezésre.*”¹¹ Mint ismeretes, mindez jóval Kárpátalja szovjet területté válása előtt történt.

Sándor László emlékiratában így emlékszik – szemtanúként – ezekre a napokra: „... kongresszus után a következő jelszó tűnt fel orosz és ukrán nyelven a napilapok oldalain és a különböző transzparenszen: *Éljen Kárpát-Ukrajna újraegyesülése Szovjet–Ukrajnával! A helyi ruszin és magyar lakosság csodálkozva olvasta a jelszót, mert nem volt tudomása arról, hogy Kárpátalja valamikor Ukrajna része lett volna. Még a kiművelt fejű értelmiségiek sem tudtak róla, hogy ez a terület valamikor is Ukrajnához tartozott volna. Bizonyos szovjet történészek tollából azonban hanmarosan cikkek jelentek meg, amelyek kimutatták Kárpátalja egykori, Ukrajnához való tartozását, de ezek az újságcikkek sem tudták eloszlatni a helyi lakosság kételyeit.*”¹²

5. A MUNKÁCSI KONGRESSZUS ÁRNYOLDALAI

A kommunista korszakban a munkácsi kongresszusról hivatalosan közreadott, diadalittas jelentésekben fontos tényeket hallgattak el, például azt, hogy a delegátusok legitím mandátuma körül sem volt minden rendben.

Omeljjan Dovhanics¹³ történész a későbbiekben meghurcolt delegátusok után kutatva az alábbiakra következtetett:

- a delegátusok eredeti névsora a mai napig nem került elő;
- a Kárpátaljai Terület Állami Levéltára csak azt a listát őrzi, amit utólag, sok évvel az esemény után Mihajlo Vasziljevics Trojan, az UÁE történész professzora állított össze, s ez is csak 1999-ben került nyilvánosságra¹⁴;
- ebben a listában pontatlanságokat fedeztek fel, egyes delegátusok ugyanis mandátumot és vendég-meghívót kaptak, nagyon sokan csak vendég-meghívóval rendelkeztek, egy idő elteltével azonban a kongresszus delegátusának adták ki magukat;
- a napisajtóban és egyes könyvekben olyan „önjelölt” delegátusok neve is megjelent, akik a Trojan-féle listában nem szerepeltek. Az első sorban perecsenyi, técsői járási illetőségű áldelegátusok neve az ellenőrzött ügyiratokban sem található.

Dovhanics derítette ki, hogy 11 munkácsi delegátus a sztálini megtorlás áldozata lett.¹⁵ Ez a szám 2000-ben, az újabb kutatási anyagok alapján 25 főre nőtt. Ezeket az egykori delegátusokat az NKVD, a SZMERS nyomozati anyaga alapján szovjetellenesség, kolhozellenesség, kommunistaellenesség vádjával, koncepciós perek folytán kényszermunkára ítélték. A Beregszászi járásban 8, a Técsőiben 4, a Perecsenyiben 3, az Ungvári, Huszti, Munkácsi, Rahói járásban 2-2, a Nagyszőlősiiben 1 fő részesült megtorlásban. A beregszászi járási delegátusok közül szovjetellenességért elítélt csetfalvai Horváth Miklós (1904) 10, a szlovák származású, beregszászi Dénes János (1905) 6, a beregszászi Ivancso Anton jogász 3, az ugyancsak beregszászi Szitovszki Anton 5, a kovászói Turányi István és a sportberkekben is közismert Fedák László huszti delegátus, későbbi ungvári lakos 25-25 évet kapott.

Dömöcki András¹⁶ szerint utólag az is kiderült, hogy sokan nem tudták, milyen gyűlésre hívják őket, s hogy megérkezésük után a mellékhelyiségbe sem engedték ki őket mindaddig, amíg meg nem szavazták Kárpátalja „újraegyesüléséről” a Szovjetunióval. Az erőszakos szavaztatás körülményeiről számos történet kering – ahogy ilyenkor lenni szokott –, olykor nagy eltérésekkel; abban azonban mind megegyezik, hogy NKVD-katonák felügyelete alatt kellett megszavazniuk a csatlakozást. Dömöcki felidéz egy történetet, amelynek forrása egy NKVD-katona visszaemlékezése, aki 1944. november 26-án ott volt a Peremoha moziban: „*Tele volt a mozi terme, elöl az asztalnál egy orosz tiszt elmondta a gyűlés célját: Kárpátalja hovatartozásáról kell dönteni. Kárpátalja Csehszlovákiához, a Szovjetunióhoz vagy Magyarországhoz*

tartozzon-e? A legtöbben Csehszlovákiát akarták, utána következett Magyarország, a legkevesebb híve a Szovjet-Ukrajnához való csatlakozásnak volt. A tiszt intett, géppisztolyos pufajkások állták el az ajtókat, és ekkor a tiszt újra felvette a kérdést: ki van amellet, hogy Kárpátalja Szovjet-Ukrajnához csatlakozzon? És kezdetét vette a választási procedura.”¹⁷

6. A MAGYARSÁG VISZONYA A MUNKÁCSI KIÁLTVÁNYHOZ

A munkácsi kongresszuson elfogadott Manifesztumról magyarul először az ungvári *Munkás Újság*¹⁸ 1945. május 27-i száma közölt bemutató elemzést *Mit jelent Zakarpatszka-Ukrajna egyesítése Szovjet-Ukrajnával az itteni és magyarországi magyaroknak?* címmel. Az elemzésben többek közt az alábbiakat olvashatjuk: „*Zakarpatszka Ukrajna népe döntött. Azzal a hatalmas megmozdulásával, amellyel szabadon és önként kinyilvánította akaratát, hogy a testvér ukrán néppel egyesülve a szovjet népek nagy családjához kívánja hozzákötni sorsát, és ezt a nemzeti tanács kiáltványának aláírásával, a Manifesztummal kifejezésre juttatta, az egész világ tudomására hozta, hogy a nép és csakis a nép van hivatva arra, hogy hovatartozását, államformáját, valamint gazdasági és társadalmi berendezkedését megállapítsa. Nézzük már meg, mit jelent Zakarpatszka Ukrajna egyesítése Szovjet–Ukrajnával az itteni magyar ajkú dolgozóknak politikai, gazdasági és kulturális szempontból. Még frissen emlékezetünkben él a magyarok sorsa a régi rendszerben, amikor is a magyar nemzetiségű polgároknak el volt zárva az útjuk a hadseregnél, állami hivataloknál vagy magánvállalatoknál az érvényesülés előtt. (...) Gazdasági szempontból vizsgálva a helyzetet, tudjuk, hogy abban a hatalmas gazdasági előnyben, amelyet a szocialista gazdasági rendszer biztosít a kapitalista rendszerrel szemben, éppúgy része lesz a magyar, mint minden más nemzetiségű dolgozónak is. Az, hogy a munkás ma beleszól és irányítja a gyár vagy az üzem vezetését és a termelést a kommunista párton, a szakszervezeten és az üzemi bizottságokon keresztül, hogy a gyár nem árut, hanem használati cikket fog termelni, hogy a haszon nem a kizsákmányoló kapitalista, hanem a közösség érdekeit fogja szolgálni, megnyitja előttünk az utat egy nagy fejlődéshez, az életszínvonal magas arányú emeléséhez és a kultúrigények teljes kielégítéséhez. Az, hogy a paraszt ma a saját földjén vet-arat, és nehéz munkájának gyümölcsét egyedül élvezzi, lehetővé teszi neki a kényelmesebb, gondtalanabb és szebb életet. Magyar ajkú dolgozóink kulturális fejlődését a sztálini alkotmány tizedik fejezetének 123. szakasza biztosítja (A Szovjetunió állampolgárainak egyenjogúságáról tekintet nélkül az ő nemzetiségi vagy faji hovatartozásukra...), a 121. szakasz,*

amely szerint 'a Szovjetunió állampolgárai részére biztosítva van az ingyenes művelődés joga a saját anyanyelvükön', a magyar ajkú dolgozók kulturális fejlődését szavatolja."¹⁹

A *Munkás Újság* felteszi azt a kérdést is, hogy mit jelent az egyesítés Magyarországra jövője szempontjából. Többek között ilyen válaszokat olvashatunk: „Magyarország vesztes állam a veszített háborúban, és a magyar fasiszta kormány népellenes és rövidlátó politikájáért bűnhődni fog. A közös szovjet–magyar határ lehetővé teszi a már megindulóban lévő kapcsolatok kiszélesítését és kimélyítését, és ez által a magyar gazdasági élet helyreállítását. A közös szovjet–magyar határ eleve kiküszöböli minden reakciós kísérlet sikerét és biztosítja a nép szabad akaratát és szabad fejlődését. A közös szovjet–magyar határ és a baráti, szomszédi kapcsolat biztosíték arra nézve, hogy a magyar nép jóvá fogja tenni azt a bűnt, amelybe reakciós vezetői belevitték, és le fogja mosni azt a szennyet, amit a fasiszmus rákent.”

Ez után a beharangozás után a manifesztum magyar nyelven először a *Munkás Újság* 1945. június 3. vasárnapi számában, féléves késéssel jelent meg²⁰, és szemtanúk közlése szerint sokkolta a „kollektív bűnösséggel” megvádolt kárpátaljai magyarokat, akiknek a dokumentumban ilyen hamis, vádló kijelentésekkel kellett szembesülniük: „... A diadalmas Vörös Hadsereg segítségével leráztuk a német–magyar fasiszták jármát. Ukrán földön²¹ véget ért a több száz éves idegen elnyomás. (...) Zakarpatszka Ukrajina egész történelme mutatja, hogy népünk, ha megfosztják nemzeti önállóságától, ha évszázadokon át rabságban kell élni, elpusztul, idegen hódító állam keretén belül nem élhet. Szovjet-Ukrajnával való egyesülésünk a nemzeti újjászületést jelenti, az elnyomás, jogtalanság pedig Zakarpatszka Ukrajina népének pusztulását. (...) Zakarpatszka Ukrajina népe, miután a német–magyar fasiszmus alól felszabadult, elhatározta, hogy egyszer és mindenkorra megvalósítja örök álmát, Szovjet-Ukrajnához való csatlakozását...”

A lap szerkesztői az „újraegyesülés” szót következetesen „egyesülésre” fordítva tompítottak a manifesztum magyarellenességén. Később, az 50-es évek második felétől a helyi sajtókiadványokban, többek között a *Kárpáti Igaz Szóban*, a Kárpáti Kiadó gondozásában megjelenő 1959-es Naptárban, majd a *Kárpáti Kalendárium* egymást követő kiadványaiban már „újraegyesülés”, de a mai ukrán történetírásban is ez a megfogalmazás szerepel.²²

A manifesztum magyarellenes kitételei miatt először a Kovács Vilmos környezetéhez tartozó értelmiségiek, egyetemisták tiltakoztak 1971 októberében megfogalmazott beadványukban²³, amit az Ukrán KP Kárpátotúli

Területi Bizottsága titkárához és más intézmények vezetőihez juttattak el. A beadvány aláírói (a Forrás Stúdió tagjai, Ungvár, 1971. szeptember-október) többek közt azt kérték, hogy a hatóságok semmisítsék meg az 1944. november 26-i manifesztum magyarellenes passzusait. Kérésüket megismételték az 1972 tavaszán az SZKP KB Politikai Bizottságához és az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsa Elnökségéhez intézett második beadványukban²⁴ is, amit több százan írtak alá. Idézet a beadványból: „*Gondjaink és panaszaink gyökerei a múltba vezetnek. Nagy részük a Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságai 1. kongresszusának 1944. november 26-án kelt, nyíltan magyarellenes határozatainak közvetlen következménye. Ezek a határozatok ugyanis kimondják, hogy mi, magyarok, a kárpátontúli ukrán nép örök ellenségei vagyunk. S még riasztóbb az a tény, hogy ezek a sovinszta hangvételű dokumentumok néhány évvel ezelőtt ismét napvilágot láttak területi párt- és tanácsi szerveink közvetlen gondozásában, mintegy azt dokumentálva, hogy egyes kerületi vezetőink magyarellenes felfogásában az elmúlt negyedszázad folyamán semmi sem változott („Sljahom Zsovnyia”. VI. Uzshorod, 1965. Dokumenti NN. 51., 52., 53., sztr. 78., 81., 82.)²⁵ A hírhedt határozat eredményeképpen következhetett be területünk magyar férfilakosságának (18-tól 50 évig) internálása (1944), tekintet nélkül az egyének pártállására és előző magatartására. (Még a régi kommunistákat, a Magyar Tanácsköztársaság harcosait, a fasizmussal szemben aktív vagy passzív ellenállást tanúsítókat sem kímélve.)”*

A kárpátaljai magyar polgárjogi aktivisták beadványai felbőszítették a moszkvai, a kijevei és az ungvári hatóságokat. Megfogalmazói és aláírói ellen keményen léptek fel: atrocitásoktól sem mentes rendőri zaklatással, egyetemi kizárásokkal, kényszerkatonasággal, állandósult titkosszolgálati megfigyeléssel, Magyarországra való áttelepülésre kényszerítő körülmények megteremtésével stb.

Ukrajna függetlenségének kikiáltása után a kárpátaljai mérvadó magyar szervezetek vezetői a manifesztummal kapcsolatban számos rezolúciót, képviselői beadványt fogadtak el a magyarság kollektív bűnösségének eltörléséről, ám kérésük süket fülekre talált. A KMKSZ választmányának 1996. november 10-i beregvári ülésén elfogadott határozatának egyik pontja követelte: „*Ukrajna parlamentje semmisítse meg a Kárpátaljai Néptanács 1944-es határozatának azon részét, amelyben a magyar és német népet az ukránok örök ellenségeinek nyilvánították. [A KMKSZ] Úgy véli, hogy a második évezred küszöbén egyetlen népre sem süthető rá a kollektív bűnösség minden alapot nélkülöző bélyege, s megengedhetetlen, hogy Ukrajna magyar nemzetiségű állampolgá-*

rait méltóságukban sértő dokumentumok legyenek hatályban. Kövessék meg és rehabilitálják az 1944 őszen ártatlanul elhurcoltakat.”²⁶ Erre a követelésre semmilyen válasz nem érkezett. Ezt a kérdést az ukrán–magyar kormányközi vegyes bizottsági üléseken sem sikerült jegyzőkönyvbe foglalni.

A Kárpátaljai Néptanács működésének idején több olyan dokumentum keletkezett, amelyekben a magyar- és németellenességet élesen kihangsúlyozták, például a Néptanács földdel kapcsolatos 1944. november 26-i dekretumának első bekezdésében: „Kárpátontúli Ukrajna népét évszázadokon keresztül elnyomták örök ellenségei, a magyarok és a németek. A földművelektől elvették az őseink vérével és verítékével sűrűn átitatott földeket.”²⁷

Dömöcki András a novemberi manifesztum szövegét változtatások nélkül újrafordította és tanulmányához csatolt mellékletként ezzel a megjegyzéssel közölte: „Nem ez és nem ilyen volt a kárpátaljai közhangulat: ez a szovjetizáló erőszak hangja és hangulata.”²⁸

A sorsdöntőnek bizonyult manifesztum kritikájával az elmúlt 65 évben kevesen foglalkoztak. Az ukrán történészek közül elsőként az ungvári Roman Oficinszkij merte megfogalmazni elmarasztaló véleményét: „Különösen súlyosan ítéli meg a csehszlovák és a magyar időszakot. A magyarokat és a németeket kollektív bűnösnek bélyegzi. A kiáltvány hangsúlyozza, hogy az újraegyesülés gondolata nem új keletű. Ilyen értelmű határozatot hozott az 1918. december 18-i máramarosszigeti és az 1919. január 21-i huszti népgyűlés is. Ugyanakkor az 1944-es kiáltvány elhallgatja, hogy a máramarosszigeti és a huszti határozatok elfogadói nem a bolsevik Szovjet-Ukrajnához, hanem a független Ukrán Népköztársaságoz akartak csatlakozni, mely államalakulatot a kommunisták később könyörtelenül felszámolták.”

Az ukrán politika, különösen kárpátaljai hangadói a manifesztumot legitímációs alapjai egyikének tekintik, annak évfordulóit a szovjet időkhöz hasonlóan megünneplik.

7. ÖNKÉNTESK TOBORZÁSA A VÖRÖS HADSEREGBE

A ruszin-/ukránlakta településeken az önkéntesek toborzását ideológiai alapon, agitátorok bevetésével szervezték meg, akik a szovjet életmód, a Szovjetunióval való egyesülés stb. hirdetőiként léptek fel. A munkási járási Bobovicsén és a környékbeli településeken folyó toborzás problémáiról például Bondarenko őrnagy körzeti meghatalmazott november 4-én számolt be²⁹, aki a toborzási akció sikeres lebonyolítása érdekében a 4.

Ukrán Front politikai osztályától pótlólagosan agitátor-tiszteket kért. Panov alezredes 1944. november 21-i jelentéséből megtudjuk, hogy a fronton bevetett önkéntesek körében azért nagy a veszteség és a sebesülés, mert hiányos a kiképzésük, nem rendelkeznek harci tapasztalattal.³⁰ Zozulja alezredes, Brunyevszkij őrnagy, Lopatin őrnagy, Jersov kapitány aláírásával a front politikai osztálya részére készült feljegyzés szerint az önkéntesek politikailag alulműveltek, fogalmuk sincs a Szovjetunióról, többen megszöktek az egységüktől. Ilyen eset történt 1944. november 23-án, amikor az 1. sz. zászlóaljából 11 imszticsei önkéntes dezertált; későbbi elfogásukkor nyíltan kijelentették, hogy ők nem önkéntesek, a szovjet katonák erőszakosan kényszerítették őket a szovjet hadseregbe.³¹ Sztavcsanszkij alezredes, a munkácsi körzet toborzó bizottságának megbízott parancsnoka 1944. december 13-i beszámolójában egyebek mellett megjegyezte, az önkéntesek döntő többsége nem ukrán, hanem ruszin vagy orosz nemzetiségűnek vallotta magát, továbbá a SZMERS-felderítőknél köszönhetően sok magyar nemzetiségű személyt sikerült leleplezni és kivonni a hadseregből. Megdicsérte Sorubalka őrnagy SZMERS-kémelhárítót, aki egymaga több mint ezer önkéntest ellenőrzött kihallgatáson, jelentős számú politikailag megbízhatatlan személyt (magyart) vont ki közülük.³²

A magyar és német nemzetiségű katonaköteles férfiakat, a baloldali érzelműeket kezdettől fogva kiszűrték, lágerbe hurcolták. *„Zakarpatszka Ukrajna polgárai közül csak orosz, ukrán/ruszin nemzetiségűek léphetnek be a Vörös Hadsereg soraiba”* – olvasható a szovjet katonai parancsnokság 1944. november 4-én nyilvánosságra hozott rendeletében.³³ Az önkéntesek toborzását a 4. Ukrán Front Ungvárra érkezett vezérkari tisztjei irányították.

Először Ungváron ragasztották ki a város katonai parancsnokának közleményét, miszerint *„Kárpátontúli Ukrajna polgárai – ruszinok és ukránok – önkéntesként beléphetnek a Vörös Hadsereg soraiba és fegyverrel a kezükben felvehetik a harcot a német és magyar megszállókkal szemben.”* A toborzás ügyében Zakarpatszka Ukrajna Néptanácsa is felhívással fordult a lakossághoz.³⁴ Rahótól Ungvárig 25 „mozgó” sorozóbizottság működött 1945 márciusáig. A Vörös Hadseregbe többnyire 1920–1926-os születésű polgárokat soroztak be.

A magyarok november 13-18. közötti internálása előtt már sejteni lehetett, hogy valami készül ellenük, hiszen közülük többen jelentkeztek a toborzó irodákban, ahol csak azokat fogadták el, akik beszélték a ruszin nyelvet, görög katolikusok voltak, illetve valódi nemzetiségüket elhallgatva ruszinak vagy ukránnak vallották magukat.

1944 októberében-decemberében és 1945 februárjában több mint 20 000 kárpátaljai fiatal lett a Vörös Hadsereg önkéntese.³⁵ Dokumentumok igazolják, hogy a magyar fiatalság bizonyos része szintén önkéntesnek jelentkezett. Ezek a fiatalok később elsőként tapasztalták meg az alaptalan bizalmatlanságot. Ha valamiképpen kijutottak a frontra, nyomban haza, illetve lágerbe küldték őket, amint nemzetiségi kilétük kiderült.

O. D. Dovhanics, V. M. Kerecsanyin történészek a különböző veszteséglistákat tanulmányozva nem hallgatják el azt a tényt sem, miszerint „*A legtöbben azok közül estek el, akiket a Vörös Hadseregbe soroltak be. Noha a háborúból akkor már csak fél év maradt hátra*”.³⁶ A 13. táblázatban is látható, a frontharcokban összesen 7 233 kárpátaljai vesztette életét, ebből 1 842 fő csehszlovák katona, 5 080 szovjet önkéntes, illetve „*golyófogó*” volt. Elemzéseiből kiderült, hogy a kárpátaljai önkéntesek a szovjet katonákhoz viszonyítva kiképzés nélkül kerültek bevetésre; a frontharcokban semmilyen tapasztalatuk nem volt, gyenge fizikumuk miatt az edzettségben és szakmai továbbképzésben alulmaradtak; a többségük fiatal volt, azelőtt nem szolgáltak a magyar hadseregben, fegyvert a kezükben nem tartottak. Közülük sokan a 4. Ukrán Front kisegítő hegyivadász alakulatához kerültek, pedig „*Hegyi viszonyok között vívandó harcra egyáltalán nem voltak kiképezve, s tapasztalatot sebtében, a csatatéren szereztek, amiért az életükkel fizettek*.” A veszteséget növelte az a körülmény is, hogy valamennyien gyalogos hadosztályokban „*a háború napszámosaiként*” harcoltak. Gyakran vezényelték őket rohamra, ahol közelharcot kellett vívni, aknamezőkön is áthajtották őket. Részt vettek a hágók, magaslatok frontális támadásában. „*Egy-egy ilyen ütközet után a harcmezőt tetemek borították. A háború kegyetlen gépezete így örölte fel rövid idő alatt a kárpátaljai polgárok ezreit*.”³⁷ Ezek szerint a szovjet parancsnokok a ruszin/ukrán önkéntesek életét sem kímélték, őket is vágóhídra küldték. A 14. táblázatban nyomon követhető a kárpátaljai önkéntesek nemzetiségi összetétele; 7 233 elesett katonából közel százan magyarként, harcban estek el, tehát a szovjet felderítők mégsem tudták teljesen kiszűrni a lágerfogság elől harcoló csapatokba „*befurakodó*” kárpátaljai magyarakat.

8. „CSEHTOBORZÁS” AZ ELHURCOLTAK KÖRÉBEN

František Nimec a csehszlovák kormány megbízottja 1944. október 25-én érkezett Husztra és a polgári közigazgatás megszervezése mellett hozzájárított a csehszlovák katonai toborzó irodák felállításához is. A szovjet katonai közigaz-

gatás Nimecék számára csupán 5 járást jelölt ki: a Nagyszőlősit, a Husztit, a Técsőit, a Rahóit és a Volócit. 1944. november 8-tól 1945. február 2-ig ezekből a járásokból 150 tisztet és 6 720 sorkatonát mozgósítottak a csehszlovák hadseregbe, akik közül (lásd a 13. sz. táblázatot) 1 842 fő elesett a harcokban. A toborzó cseh tiszteteket beengedték a szolyvai, a turkai, a szambori gyűjtőlágerekbe is, ahol csakis a szláv (ruszin, ukrán, szlovák, cseh) és zsidó nemzetiségű jelentkezőket emelték ki a lágerből. A feketepataki Nagy Jenő visszaemlékezése szerint „A szolyvai láger egyik részében szervezték a cseh önkénteseket... Én is jelentkeztem. De ez nem is volt olyan egyszerű. Egy cseh vagy szlovák hadnagy elé kellett menni... Az elkezdett csehül beszélni. Én nem értettem csak a vezényszavakat, meg azt, hogy mikor születtem, hol születtem, milyen nemzetiségű vagyok... A legnagyobb hiba az volt, hogy magyarnak vallottam magamat... Akkor azt mondta: – Szakra krucifiksz! Nincs rám szükség! Mehetek. Nem azért jelentkezünk, hogy a harctérre vágyunk, hanem meg akartunk szököni, ki akartunk kerülni a drót közül.”³⁸ Elmondta azt is, ha a korábban jelentkezett önkéntesekről kiderült magyar származásuk, vagy bárki feljelentette őket, a cseh hadtestből visszahozták őket a lágerbe. Ez történt Sz. J. tiszaujhelyi tanítóval, aki jól tudott csehül, hiszen 1938 előtt a cseh hadsereg alhadnagya volt, egyik falubelije, B. József pedig ugyanott hadapród őrmester. A szolyvai lágerből mindketten cseh katonajelöltként kerültek ki, de Homonnán újabb NKVD-ellenőrzésen mentek keresztül. Nagy Jenő szerint arról faggatták őket, hogy „Nem csináltak-e valamit a kommunisták ellen... Ott, Homonnán az egyik zsidó ráismert: – Te vagy az Árpád ivadéka? Te nagymagyar? Valóban magyarok voltak, de nem nacionalisták. És ekkor B. Józsefet levetkőztették meztelenre. Láncokkal körülkötötték a felsőtestét... És akkor akácfabotokkal verték-ütötték azt a láncot. Úgyhogy az egész hátán, felsőtestén cafatokban forrott össze a hús. Ilyen állapotban lökték vissza a szolyvai lágerbe Homonnáról még jó néhány társát is.”³⁹

A 14. sz. táblázatban láthatjuk, voltak kivételes esetek, amikor néhány, a ruszin, ukrán és cseh nyelvet ismerő magyar sikeresen átment a cseh és szovjet biztonsági szűrőn, így a cseh hadsereg katonája lehetett. Erről a királyházi illetőségű, szambori lágerben raboskodó Ozsváth Lajos túlélő is beszámolt: „A kaszárnyaudvaron híre kelt annak, hogy két fiatal tiszt meg egy őrnek toboroznak a csehszlovák hadseregbe. Én is jelentkeztem, de a nevem miatt – gondolom – nem vettek be. Józsi bátyám odavágódva a cseh tiszt elé, tiszta cseh nyelven, csehesen tisztelegve, mondja: 'Desatník Jozef Ozsváth se hlási do sború' (Ozsváth József tizedes jelentkezik a csapatba). Felragyogott

a cseh tiszt arca – gondolom, a tizedes szóra –, és azt mondta az írnoknak: 'Zapis ho!' (Írd be!), és a felvettek közé állította. (...) Pár perc elteltével a bátyám ismét odaáll a tiszt elé és kéri: 'Zapiste i mého bratra.' (Írja be a testvéremet is). 'A kde je tvuj bratr?' (És hol a testvéred?) Én előreléptem ismét, megismert, de dühösen azt mondta az írnoknak: 'Ale, zapis ho.' (No, írd be.) Így lettem a csehszlovák hadsereg katonája, már nem lágerlakó.”⁴⁰

Az Ungvárról elhurcolt Baráth Mihálynak nem volt ilyen szerencséje. *„Turkán egy pár napig voltunk. Jött két cseh tiszt toborozni a cseh hadseregbe, egy hadnagy és egy főhadnagy. Jelentkeztek többen is, én is. Kérdezték, milyen alakulatnál voltam a cseh hadseregben, mikor megmondtam, hogy 'B' szolgálatos (fegyvernélküli), azt kérdezték, tudom-e a Miatyánkot elmondani csehül. Természetesen az volt a válaszem, hogy nem. Így maradtam a fogságban, az alkalmasak külön váltak tőlünk.”⁴¹*

A Kárpátalja Csehszlovákiából való kiválásáért folytatott, a 4. Ukrán Front politikai tisztjei által háttérből irányított kommunista propaganda egyre erősödött. *„Aki nincs velünk, az ellenünk”* elv alapján, moszkvai forgatókönyv szerint cselekedtek az NKVD és a SZMERS különítményei is, akik a különböző társadalmi rétegekből kiszűrték a csehbarát hangadókat, bebörtönözték a csehszlovák rend visszaállításában közreműködő pártok, civil szervezetek, a történelmi egyházak helyi vezetőit, az önkormányzati képviselőket. A magyar- és németlakta településeken támogatóan fogadták a csehszlovák közigazgatás visszaállítását. Levéltári adatok sora igazolja, hogy a kollektív bűnösséggel amúgy is megvádolt magyar és német közösségek a kibontakozó szovjet és cseh törekvések útjában voltak. Ezt az etnikai akadályt számolta fel Moszkva. 1944. november és december folyamán a népbizottságok helyi vezetői cseh-ellenes gyűléseket, tüntetéseket szerveztek, ahol az előre felkészített szónokok nemkivánatos személyekké nyilvánították Nimecék kormánydelegációját, követelésükben Kárpátalja elhagyására kényszerítették őket. 60 nap alatt úgynevezett nyomásgyakorló, de spontánnak tűnő *„népfrontot”* állítottak fel Nimecékkel szemben, akik az ellenük irányuló propaganda és a rájuk nehezedő politikai nyomás hatására feladták álláspontjukat. Ezzel kapcsolatban 1944. december 29-én F. Nimec, a csehszlovák kormány megbízottja az alábbi táviratot küldte a Csehszlovák Köztársaság elnökének és kormányának: *„Podkarpatszka Ukrajnában a köztársaságból való kiválásért és a Szovjetunióhoz való csatlakozásért indított mozgalmat mai szakaszában népinek és spontánnak kell tekinteni... E helyzetet figyelembe véve javaslom a kormánynak, hogy haladéktalanul foglalkozzék Kárpát-Ukrajna problémájá-*

val. Kizárt dolog, hogy a csehszlovák közigazgatási szervek Kárpát-Ukrajnában a helyi lakosság akarata ellenére cselekedhettek. Az adott helyzetben ez erőszakos uralkodást jelentene a nép felett és a szovjet katonai szervek szándékával szemben, amelyek teljes nyugalmat óhajtanak hadtápterületükön.”⁴² A táviratra válaszul Nimec utasítást kapott, miszerint ne ellenezze a kárpátaljai önkéntesek besorozását a Vörös Hadseregbe.

13. táblázat

*A Vörös Hadsereg kötelékében harcoló szovjet önkéntesek, csehszlovák katonák és partizánok veszteségei a II. világháborúban*⁴³

Nr	Közigazgatási egység	Veszteség összesen	A cseh hadtest katonájaként	A Vörös Hadsereg önkénteseként	Partizánként	A keleti és a francia fronton	Nemzetközi brigádokban (spanyolok)	Illegálisban
1.	Ungvár	63	13	38	-	2	1	2
2.	Munkács	140	24	103	-	5	-	1
3.	Beregszászi	100	19	71	1	3	-	1
4.	Nagybereznai	360	84	194	2	1	1	108
5.	Nagyszőlősi	460	76	340	24	3	3	7
6.	Volóci	150	80	53	7	1	-	2
7.	Ilosvai	570	109	442	6	2	-	4
8.	Ökörmezői	500	268	219	4	-	-	2
9.	Munkácsi	740	101	614	8	2	1	7
10.	Perecsenyi	270	68	187	3	3	-	2
11.	Rahói	650	186	441	1	3	-	11
12.	Szolyvai	370	90	269	1	3	-	-
13.	Técsői	1 700	476	1 208	4	1	-	3
14.	Ungvári	160	87	132	2	2	-	-
15.	Husztai	1 000	161	769	42	7	-	12
	Összesen:	7 233	1 842	5 080	105	38	6	162

14. táblázat

A Vörös Hadsereg kötelékében harcoló szovjet önkéntesek, csehszlovák katonák és partizánok veszteségei a II. világháborúban nemzetiség szerint⁴⁴

N ^o	Közigazgatási egység	Veszteség, összesen	Ruszin, ukrán	Magyar nevű ruszin, ukrán	Magyar	Magyar nevű, nemzetiség feltejtetése nélkül	Zsidó	Szlovák / cseh	Román, német	Cigány
1.	Ungvár	63	43	3	3	5	6	2 / 1	- / -	-
2.	Munkács	140	100	16	2	9	12	- / 1	- / -	-
3.	Beregszászi	100	55	-	28	10	6	- / -	- / -	1
4.	Nagybereznai	360	320	27	-	3	6	4 / -	- / -	-
5.	Nagyszőlősi	460	277	142	17	12	11	1 / -	- / -	-
6.	Volóci	150	135	12	-	1	2	- / -	- / -	-
7.	Ilosvai	570	506	50	-	5	7	2 / -	- / -	-
8.	Ökörmezői	500	466	25	-	1	6	1 / -	- / 1	-
9.	Munkácsi	740	695	28	4	2	5	6 / -	- / -	-
10.	Perecsenyi	270	219	43	-	5	2	- / 1	- / -	-
11.	Rahói	650	598	38	6	1	4	2 / 1	- / -	-
12.	Szolyvai	370	294	58	-	2	6	4 / -	6 / -	-
13.	Técsői	1 700	1 568	110	5	3	14	- / -	- / -	-
14.	Ungvári	160	92	58	6	-	3	1 / -	- / -	-
15.	Husztí	1 000	902	70	3	5	20	- / -	- / -	-
Összesen:		7 233	6 270	680	74	64	110	23 / 4	6 / 1	1

JEGYZETEK:

¹ A Bljumin alyezredesnek címzett Mitrjukov-jelentés. Lásd: 249. sz. ügyirat (TSU./ 432-433.), eredeti forrshelye: Русский Государственный Военный Архив, РГВА, -Ф. 32883. - Оп. 1. -Д. 67. - Л. 1.

² A második világháború alatt Ungváron felállított 555. magyar katonai kórházban elhunyt sebesült katonákat 1944. október 26-ig a Bercsényi utcai Magyar Katonai Temetőben hantolták el. A kórház evakuálása után a súlyos sebesülteket az ungvári városi kórház vette át, ahol a szovjet haderő ungvári bevonulása után is kezelték őket. Az itt meghalt honvédekről nincs adat, holttestüket szintén a Bercsényi úti temetőben, jeltelen sírokban temették el. A Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadisírgondozó Irodája dr. Holló József vezérőrnagy főigazgató irányításával 117 nevesített katonának egységes fakeresztet állíttatott. A temető felavatására 2004. október 3-án került sor.

³ 262. sz. ügyirat (TSU./ 447-448.), eredeti forrshelye: Русский Государственный Архив Военной Истории, РГВА, -Ф. 32201. -Оп. 1. ед. хран. 10. - Л. 133.

⁴ 266. sz. ügyirat (TSU/ 451-452.), eredeti forrása: РГБА, -Ф. 32885. -Оп. 1. Д. 50. Л. 335.

⁵ 282. sz. ügyirat (TSU/ 474-476.), eredeti forrása: РГБА, -Ф. 32885. -Оп. 1. Д. 50. Л. 250-251.

⁶ Mehliş, L. P. vezérezreduesnek 1944. december 2-ai keltezésű Fagyjev-Levitin jelentés eredeti forrása: РГБА, -Ф. 32885. -Оп. 1. -Д. 243. – Л.35-37.

⁷ 228. sz. (KU./ 373-374.) és a 294. sz. (TSU./ 492-493.) ügyirat, eredeti forrása: РГБА, -Ф. 32885. -Оп. 1. -Д. 243. – Л. 146-147.

⁸ 311. sz. (TSU./ 520-521.) ügyirat, eredeti forrása: Русский Государственный Военный Архив, РГБА, -Ф. 32885. -Оп. 1. -Д. 243. – Л. 146-147. A jelentés magyar fordításban először közreadta: Dupka György–Korszun, Olekszij: A „malenykij robot” dokumentumokban. Budapest, Intermix Kiadó, 1997, 73-75. p. Teljesebb formában jelent meg: Bakura Sándor–Dupka György–Kovács Elemér–Kovács Erzsébet–Molnár D. Erzsébet–Tóth Zsuzsanna (2009): „Otthon a könny is édes”, 16-17. p

⁹ Дупко, Юрій–Корсун Олексій (1991): Закарпатський острів архіпелагу ГУЛІАГ або молитва складена за дрогою. Ін: Новини Закарпаття, 3. серпня 1991. p.

¹⁰ Badzey Imre (szerk és összeállít.): A haláltáborból. Badzey Pál szolvai lágernaplója. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1996., Lásd még Bagu Balázs: Életutak. Beszélgetések meghurcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2004; Nagy Jenő: Megaláztatásban. A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó; 1992., DUPKA György (szerk. és összeállt.): Élő történelem. A sztálini haláltáborok túlélőinek vallomásai 1944–957. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1993; Horváth László: Élet a halál árnyékában – Horváth Simon: Sötét ég alatt. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2004; Nagy András: „...Dobszóra elsöpört a fűvös zivatar” a sztálini munkatáborokba. Emlékfoszlányok. KMMI-füzetek, Beregszász, 2010; Kurmai-Ráti Szilvia: A „malenykij robot” a túlélők visszaemlékezéseinek tükrében. Mélyinterjúk id. Pocsai Vince és Nagy András túlélőkkel. KMMI-füzetek, Beregszász, 2011.

¹¹ 390. sz. ügyirat (TSU./ 619-665.), eredeti forrása: ЦАМО РФ, -Ф. 244. -Оп. 2980. Д. 97. Л. 291-363.

¹² Sándor László: Három ország polgára voltam. i. m. 87. p.

¹³ Довганич, О. Д.: У сутінках забути. Репросовані делегати першого зїзду народних комітетів Закарпатської України. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2000, 3-34. p.

¹⁴ Воз'зднання. Закарпаття, Ужгород, 1999. Lásd még: Паріг В.: Разом з Україною. 1999.

¹⁵ Новини Закарпаття, 5. жовтня 1996. p.

¹⁶ Dömöcki András (Zelei Miklós): A novemberi manifesztum. In: Kacsur Gusztáv (szerk.): Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról. Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1988, 164-165.

¹⁷ Dömöcki: i. m.:165. p.

¹⁸ Mít jelent Zakarpatszka Ukrajina egyesítése Szovjet-Ukrajnával az itteni és magyarországi magyaroknak? In: Munkás Újság, 1945. május 27. Lásd még Botlik József – Dupka György (1991): Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Budapest, Mandátum Kiadó, Szeged: Univerzum Kiadó, 150-151. p.

¹⁹ Munkás Újság, 1945. június 3.

²⁰ Zakarpatszka Ukrajina népbizottságai első kongresszusának kiáltványa Zakarpatszka Ukrajina Szovjet-Ukrajnával való egyesítéséről. In: Munkás Újság, 1945. június 3. Lásd még Ez hát a hon..., i.m. 151-152. p.

²¹ Kobály József ukrán származású történész, a Kárpátaljai Honismereti Múzeum régészeti osztályának vezetője az utóbbi években intenzíven foglalkozik Kárpátalja történetének ukrán vonatkozásaival. Régészeti, nyelvi és történelmi forrásokra hivatkozva megállapította, hogy a mai Kárpátalja területén a VI–IX. században, tehát a magyarok megérkezése előtt szláv lakosság élt, de az ősszláv települések a vidék nyugati, alföldi részén összpontosultak, míg az ukrán

falvak a hegyvidéki és az előhegyi részekben terjedtek el, azaz genetikusan nem kapcsolódnak egymáshoz. Szerinte a Kárpát-medence némely alföldi helyneve arra utal, hogy az itt élő ősszlávok valószínűleg a déli és a nyugati szlávokhoz tartoztak, miközben az ukránok keleti szlávok. Mindezek alapján arra a fontos következtetésre jut, miszerint „Kárpátalja ősi szlávjai és a mai ukránok között nincs közvetlen genetikai és földrajzi kapcsolat. Ez azt jelenti, hogy nem az emlékezet előtti idők óta élünk itt, és hogy őseink áttelepülőkként érkeztek ide a későbbi időkben, döntően a XIII–XVIII. század folyamán”. (Forrás: http://kitekinto.hu/karpat-medence/2011/11/27/megsem_az_ukranok_az_oslakosok_karpataljan/) (2011)

²² Kárpátalja évszámokban 1867–2010. (Ukrán–magyar nyelvű kiadvány) Studia regionalistica. UNE Hoverla Kiadó, 2011, 119. old.; Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra. 2010, 236-240. p.

²³ Ez a beadvány először a Nemzetőr (München) 1983. szeptember 15. 3.,8.,1., 1983. december/1984. januári számában jelent meg. Lásd még Botlik József–Dupka György: Ez hát a hon..., i.m. 160-166. p.

²⁴ A második Beadvány először az Ez hát a hon...című könyvben jelent meg, 167-175. p.

²⁵ A manifesztum ukrán nyelvű szövegét a Kárpáti Kiadó Kárpáti kalendárium 1975 című évkönyve 2. oldalán újraközölte, magyar nyelvű szerkesztőbizottsági méltatás kíséretében. Lásd a mellékletben.

²⁶ Kárpáti Igaz Szó, 1996. november 14.

²⁷ История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область. Киев, Главная Редакция Украинской Советской Энциклопедии, 1982., стр. 66.

²⁸ Dömöcki András (Zelei Miklós): A novemberi manifesztum, i. m. 166-168. p.

²⁹ 241. sz. ügyirat (TSU./ 424-425.), eredeti forrása: ЦАМО РФ, -Ф. 244. -Оп. 2980. Д. 67. Л. 197-198.

³⁰ 263. sz. ügyirat (TSU./449.), eredeti forrása: ЦАМО РФ, -Ф. 244. -Оп. 2980. Д. 67. Л. 152-260.

³¹ 263. sz. ügyirat (TSU./ 449.), eredeti forrása: ЦАМО РФ, -Ф. 4. Укр. Ф. 244. -Оп. 2980. Д. 67. Л. 304.

³² 305. sz. ügyirat (TSU./ 507-512.), eredeti forrása: ЦАМО РФ, -Ф. 4. Укр. Ф. 244. -Оп. 2980. Д. 67. Л. 313-319.

³³ Lásd: Шляхом Жовтня, i. m. 4. p.

³⁴ 308. sz. ügyirat (TSU./ 515-516.), In: Закарпатська правда, No-21., 17. грудня 1944.

³⁵ Dovhanics, O. D.–Kerecsanyin, V. M.: Kárpátaljaiak mint a Vörös Hadsereg önkéntesei. In: Ukrajna Emlékkönyve, i. m. 80. p.

³⁶ Ukrajna Emlékkönyve, i. m. 85. p.

³⁷ Ukrajna Emlékkönyve, i. m. 86. p.

³⁸ Nagy JENŐ (1992), i. m. 13. p.

³⁹ Nagy JENŐ (1992), i. m. 14. p.

⁴⁰ Ozsváth Lajos: Királyháza korok váltóin. Emlékfoszlányok a legrégebbi időkől 1945-ig. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1995, 69. p.

⁴¹ Id. Barát Mihály (Ungvár, 1990) visszaemlékezéséből. In: Élő történelem. i.m. 9. p.

⁴² Lásd: Советско-чехословацкие отношения во время Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Документы и материалы. Москва, 1960. 216-217. p., Lásd még: Довганич, О. Д., КОРСУН О. М. (szerk. és összeállít.): Тернистий шлях до України. Збірник архівних документів і матеріалів. Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр. XX століття. (324. sz. ügyirat.) Ужгород: ВАТ, Видавництво Закарпаття, 2007. 533-535. p.

⁴³ Forrás: Ukrajna Emlékkönyve, Kárpáton túli terület 1. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997, 85. p.

⁴⁴ Forrás: Ukrajna Emlékkönyve. Kárpáton túli terület 1. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997, 85. p.